

השתנות הבריתות – מלחמת ששת הימים והשפעתה על הסביבה האסטרטגית של ישראל

האנס פיכלר

ב־10 ביוני 1967, בתום שישה ימי לחימה מול שלוש מדינות ערביות, הכריעה ישראל את צבאות מצרים, ירדן וסוריה ומצאה עצמה עם שטח הגדול פי שלושה משטחה הקודם. שינויים משמעותיים חלו בסביבה האסטרטגית של ישראל, הקשורים קשר הדוק לתוצאות המלחמה. שינויים אלה השפיעו רבות על הזיקות הפוליטיות של ישראל, על הקשרים הביטחוניים שלה עם בעלות בריתה ועל התעצמותו של צה"ל. מאמר זה מבקש לעקוב אחר השינויים הללו ולהעריך את השפעתם לאורך זמן, וזאת באמצעות ניתוח השותפויות האסטרטגיות של ישראל ומעמדה במערכת הבינלאומית לפני מלחמת ששת הימים, וחקירת דפוסי ההתנהגות של שותפותיה בזמן המלחמה ובעידן שלאחריה. המאמר מבקש לטעון כי מלחמת 1967 הובילה לשינוי מוחלט בסביבה האסטרטגית של ישראל – מאוריינטציה אירופית בשני העשורים הראשונים לקיומה, לעבר ברית הדוקה עם ארצות הברית בתקופה שלאחר מכן. השינוי נבע משיקולים כלכליים אירופיים ומשיקולים אסטרטגיים של ארצות הברית, ושינה את מידת ההשפעה הזרה על מדיניות החוץ והביטחון של ישראל לשנים הבאות.

הקשרים הבינלאומיים והביטחון הלאומי של ישראל לפני מלחמת ששת הימים

ב־15 במאי 1948 פלשו צבאותיהן של חמש מדינות ערביות למדינת ישראל הצעירה וכפו עליה מלחמה. למאבק ההירדות בסביבה העוינת הייתה השפעה מכרעת על עיצוב תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל ועל ניהול קשריה הבינלאומיים – שני רכיבי מדיניות שנותרו כרוכים זה בזה לכול אורך תולדותיה של המדינה.¹ לאחר

Dan Horowitz, "The Israeli Concept of National Security," in: *National Security and Democracy in Israel*, Avner Yaniv (ed.), (London: Lynne Rienner, 1993), p. 11.

סיום מלחמת העצמאות ב־1949 וחתימת הסכמי שביתת הנשק עם שכנותיה של ישראל, תוצאות המלחמה בפועל, ובעיקר הגבולות המורחבים והשינויים הדמוגרפיים, לא הוכרו על ידי מדינות ערב והקהילה הבינלאומית. לאור הבידוד האזורי והבינלאומי והאיומים ב"סבב שני" של לחימה, הגיעה ישראל למסקנה כי העוינות האזורית תישאר מאפיין קבוע בעתיד הנראה לעין; כי בניגוד למדינות ערב, המצב הגיאואסטרטגי מונע מצה"ל לשים קץ לסכסוך בכוח; וכי רק כוח צבאי יכול להגן על קיומה הלאומי של ישראל.² בהתאם לכך, אימצה הנהגת המדינה דוקטרינה של ביטחון לאומי המבוססת על מדיניות של עוצמה צבאית ונמנעת מכול ויתור במישור הפוליטי. מדיניות החוץ של ישראל הפכה לכלי מרכזי להגברת ביטחונה של המדינה ולקידום יעדיה האסטרטגיים בחזית האזורית והבינלאומית. "הפעלת הכוח קודמת ליחסים ידידותיים", כתב דוד בן־גוריון והבהיר כי "מדיניות החוץ שלנו אינה אלא כלי עזר בעל חשיבות משנית".³ כמדינה צעירה שנוולדה במלחמה, ישראל של סוף שנות הארבעים ותחילת שנות החמישים של המאה העשרים הייתה חסרה את העוצמה הצבאית הדרושה, מצב שיצר תלות כבדה שלה במשאבים זרים. מדיניות החוץ של ישראל עסקה לפיכך רבות ברכש נשק ובפעילות הסברה למען האינטרסים הביטחוניים שלה ולהכרה בריבונותה. דיפלומטיה ביטחונית זו עוצבה על ידי אסטרטגיה של "חסות מצד מעצמה גדולה" ועל העיקרון של "אוטונומיה". הדינמיקה בין שני אלה עיצבה את התנהגותה הבינלאומית של ישראל באופן מהותי והשתנתה רק לאחר מלחמת ששת הימים.

לפני שבחרה צד במלחמה הקרה, אימצה ישראל מאז 1948 מדיניות של "הושטת יד לכול", מתוך שאיפה להרוויח מהיחסים עם כל אחד מהצדדים שהיה מעורב בקרע הפוליטי בין מזרח ומערב.⁴ המנהיגות הישראלית הגיעה למסקנה שהיצמדות למעצמת על אחת רק תגביל את אפשרויות הרכש של צה"ל ותבודד עוד יותר את מדינת ישראל, תוך הפיכתו של המזרח התיכון למגרש משחקים לשאיפותיהן של מעצמות העל. בפועל, גמישות אסטרטגית זו כלפי העולם הדו־קוטבי הצילה את ישראל מקריסה צבאית במלחמה הישראלית־ערבית הראשונה, כאשר צה"ל

2 Uri Bialer, "Top Hat, Tuxedo and Cannons: Israeli Foreign Policy from 1948 to 1956 as a Field of Study." *Israel Studies*, Vol. 7 (1) (2002), p. 5; Gabriel Siboni, "War and Victory." *Military and Strategic Affairs*, Vol. 1 (3), (2009), p. 41.

3 Ben-Gurion's Diary, July 22, 1950, quoted by Uri Bialer, "Facts and Pacts – Ben-Gurion and Israel's International Orientation, 1949-1956," in: *David Ben-Gurion – Politics and Leadership in Israel*, Ronald W. Zweig (ed.) (London: Routledge, 1991), pp. 216-217.

4 Uri Bialer, *Between East and West: Israel's Foreign Policy Orientation 1948-1956* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

הצליח להשיג סיוע מממשלת צ'כוסלובקיה, תוך עקיפת אמברגו הנשק המערבי על המזרח התיכון.⁵ ואולם, כאשר שני הגושים העולמיים לחצו על ישראל להבהיר את עמדתה במאבק ביניהם, היא הבינה כי ניטרליות מוחלטת עלולה לפגוע בה בטווח הארוך. מלחמת קוריאה (1950), כמו גם עליית האנטישמיות בברית המועצות, הובילו בסופו של דבר להזדהות של ישראל עם המערב.⁶

יחסי ישראל-אירופה לפני מלחמת ששת הימים – לא יציבים אך חיוניים

השתלבות ישראל במחנה המערבי לא הניבה לה פירות מידיים במישור האסטרטגי. ארצות הברית, צרפת ובריטניה גיבשו ב־1950 את "ההצהרה המשולשת", שבה התחייבו לשלום וליציבות במזרח התיכון והביעו התנגדות לשימוש בכוח, תוך הבטחה לניטרליות של המערב באזור ולהגבלת מרוץ החימוש בין ישראל למדינות ערב.⁷ בסופו של דבר, רק ההתערבות המסיבית של ברית המועצות בזירה המזרח תיכונית הביאה להשתלבות ישראלית מלאה בגוש המערבי, וכתוצאה מכך לאימוץ אחד מעמודי התווך בתורת הביטחון הלאומי שלה – "חסות של מעצמה גדולה". דוד בן־גוריון, הדמות המרכזית בעיצוב תורת הביטחון של ישראל, הגיע למסקנה כי עליה לדאוג לכך שתמיד תעמוד לצדה מעצמה גדולה אחת, במיוחד בזמן מלחמה.⁸ יחסי הפטרו־ן לקוח נועדו לאפשר זרימת נשק ותמיכה כלכלית ולמנוע בידוד פוליטי בזירה הבינלאומית.⁹ שני היסודות האלה נעשו חשובים לישראל עוד יותר לאחר שעסקת הנשק המצרית־צ'כית ב־1955 שינתה באופן מהותי את מאזן הכוחות האזורי לרעתה.

אינטרסים אסטרטגיים אזוריים משותפים, ובעיקר התנגדות למשטר נאצר במצרים (שהובילה גם לשותפות במלחמת סואץ ב־1956), הפכו את צרפת לספקית הנשק העיקרית של ישראל בתקופה שקדמה למלחמת ששת הימים. צרפת גם סיפקה לישראל כור גרעיני, שהפך לעמוד התווך באסטרטגיית ההרתעה הישראלית

Benny Morris, 1948. *A History of the First Arab-Israeli War* (New Haven: Yale University Press, 2009), p. 206. 5

Yakov Ro'i, "The Deterioration of Relations: from Support to Severance," *Journal of Israeli History*, Vol. 22 (1) (2010), p. 29. 6

David Tal, "The Making, Operation and Failure of the May 1950 Tripartite Declaration on Middle East Security," *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 36 (2) (2009), pp. 177-193. 7

David Rodman, "Israel's National Security Doctrine: An Introductory Overview," *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 5 (3) (2001), p. 81. 8

Gerald L. Sorokin, "Patrons, Clients and Allies in the Arab Israeli Conflict," *Journal of Strategic Studies*, Vol. 20 (1) (1997), pp. 46-71. 9

בשנות השישים.¹⁰ לאחר שביססה את צרפת כפטרונית שלה במערב, הושיטה ישראל יד לשותפויות אסטרטגיות נוספות מחוץ לגוש הסובייטי, כשהיא מחזקת את ביטחונה על ידי גיוון קשריה הצבאיים. הושטת היד הגלובלית מצאה את ביטוייה ב"ברית הפריפריה" האסטרטגית שישראל כרתה עם מדינות מוסלמיות לא ערביות, כמו איראן וטורקיה, וכן עם אתיופיה הנוצרית.¹¹

בריטניה מצדה הגבירה את תמיכתה הצבאית בישראל לאחר שאיבדה שותפות ערביות שלה לטובת ברית המועצות, בעוד שישראל סייעה לה בשמירה על עצמאותה של ירדן, שהייתה אינטרס ישראלי ובריטי משותף.¹² גם גרמניה המערבית החלה לספק נשק לצה"ל ולהשקיע בתעשייה הביטחונית הישראלית, בניסיון חשאי לפתוח פרק חדש ביחסיה עם מדינת היהודים.¹³ בסופו של דבר, גם ארצות הברית הכירה במעמדה האסטרטגי של ישראל במזרח התיכון, לאחר שהתרשמה מהצלחתו של צה"ל בשדה הקרב במערכת סיני ב-1956. לאור זאת, היא עשתה הערכה מחדש של יחסיה עם ישראל והסכימה לשדרג את תמיכתה בביטחונה.¹⁴ מה שהחל במשלוח כמויות קטנות של מסוקים ורובים בשנת 1958 ונמשך בהחלטתו של הנשיא קנדי לשלוח לישראל נשק הגנתי ב-1962,¹⁵ התרחב לבסוף להספקת מטוסי קרב על ידי ממשל ג'ונסון ב-1966.¹⁶ בתקופה זו הניחה ארצות הברית את היסודות ל"יחסים המיוחדים" עם ישראל, שעלו והגיחו מתוך אבק המלחמה של 1967.

ישראל חתרה ליחסים הדוקים עם ארצות הברית מאז ויתרה על ניטרליות בתחילת שנות החמישים של המאה העשרים. עם זאת, ההנהגה הישראלית סברה שהמחיר של ברית עם ארצות הברית או חסות רשמית שלה יהיה יקר מדי.

Guy Ziv, "Shimon Peres and the French-Israeli Alliance, 1954-9," *Journal of Contemporary History*, Vol. 45 (2) (2010): 406-429; Gadi Heimann, "From Friendship to Patronage: France-Israel Relations, 1958-1967," *Diplomacy and Statecraft*, Vol. 21 (2) (2010), p. 240.

Avi Shlaim, *The Iron Wall. Israel and the Arab World* (London: Norton & Company, 11 2000), pp. 192-199.

Zach Levey, "Britain and Israel, 1950-1967, The Strategic Dimension," in *Britain and the Middle East. From Imperial Power to Junior Partner*, Zach Levey and Elie Podeh (eds.) (Brighton: Sussex Academic Press, 2008), pp. 96-98.

Hannes Pichler, "Freundschaft der mutigen Tat. Franz Josef Strauß und der Sechstage-Krieg," *Münchener Beiträge für Jüdische Geschichte und Kultur*, Vol. 11 (1) (2017), pp. 66-78.

Douglas Little, "The Making of a Special Relationship: The United States and Israel, 1957-68." *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 25 (4) (1993), pp. 563-585.

Abraham Ben-Zwi, *John F. Kennedy and the Politics of Arms Sales to Israel* (London: Frank Cass, 2002).

Zach Levey, "The United States' Skyhawk Sale to Israel, 1966: Strategic Exigencies of an Arms Deal," *Diplomatic History*. Vol. 28 (2) (2004), pp. 255-276.

ושינגטון מצדה ראתה באותה עת כל הזדהות קרובה עם ישראל כאיום אסטרטגי על ההשפעה האמריקאית במזרח התיכון הערבי. הדרישות הישראליות בתחום הביטחוני, ובמיוחד יוזמות פוליטיות לשיתוף פעולה ביטחוני רשמי בין ארצות הברית לישראל, נדחו אפוא על ידי הבית הלבן או הותנו בווייתורים ישראלים במישור הפוליטי, אותם דחתה ישראל.

למרות התלות במשאבי חוץ, מרכיב מרכזי בתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל היה אוטונומיה, כלומר שלילת כל הסכם שיגרום לה להישען על סמכות צבאית זרה או יצמצם את חופש הפעולה שלה בענייני ביטחון.¹⁷ אולם, זאת בדיוק הייתה המשמעות של שותפות אסטרטגית עם ארצות הברית ועם מעצמות מערביות אחרות בשנות החמישים. יש לציין, בהקשר זה, כי מדיניות הכוח שהפעילה ישראל כלפי הטרור הערבי באותן שנים צוינה על ידי מעצמות שונות כסיבה להימנעות מהספקת נשק ומיחסים אסטרטגיים עם ישראל. ראש הממשלה דוד בן-גוריון והרמטכ"ל משה דיין ראו בפעולות תגמול ובפעולות מנע אמצעי חיוני לשמירה על הריבונות הלאומית, חרף התנגדות מבית,¹⁸ ודחו כל התערבות חיצונית ביישום מדיניות זו, אפילו על חשבון התחמשות בנשק בריטי וצרפתי בשנים 1953–1956.¹⁹ עקרון האוטונומיה היה תוצאה של הניסיון ההיסטורי היהודי וביטוי לחוסר האמון של ישראל בצדדים שלישיים בכול הקשור להתמודדות עם סוגיות של ביטחון לאומי. לפיכך, ההנהגה הישראלית דחתה תוכניות זרות לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני כאשר אלו חייבו ויתורים טריטוריאליים ישראלים (כגון "תוכנית אלפא" ב-1954). מערכת הביטחון הישראלית גם דחתה ערביות ביטחוניות אמריקאיות שמשרד החוץ של ישראל ניסה להשיג באמצע שנות החמישים.²⁰ עקרון האוטונומיה עיצב את תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל מראשיתה, והיה למעשה המניע והזרז למלחמת ששת הימים ב-1967.

David Rodman, *Defense and Diplomacy in Israel's National Security Experience. Tactics, Partnerships and Motives* (Brighton: Sussex Academic Press, 2005), p. 17; Zeev Maoz, *Defending the Holy Land. A Critical Analysis of Israel's Security and Foreign Policy* (Michigan: University of Michigan Press, 2009), p. 15.

Benny Morris, *Israel's Border Wars, 1949-1956: Arab Infiltration, Israeli Retaliation and the Countdown to the Suez War* (New York: Oxford University Press, 1993), p. 185.

Zach Levey, "Israeli Foreign Policy and the Arms Race in the Middle East 1950-1960," *Journal of Strategic Studies*, Vol. 24 (1) (2001), p. 32.

Zach Levey, "Israel's Quest for Security Guarantee from the United States, 1954-1956," *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 22 (1) (1995), pp. 43-63.

שינוי הבריתות בתקופה שלאחר מלחמת ששת הימים

שנת 1967 עיצבה מחדש את פני המזרח התיכון ואת מעמדה של ישראל באזור לאחר כמעט שני עשורים לקיומה. הניצחון המדהים של צה"ל במלחמת ששת הימים הוכיח לעולם הערבי מהו כוחה הצבאי של ישראל, ובמקביל חשף את החולשה הצבאית הערבית. תוצאות המלחמה גם סימלו את דעיכתו הפוליטית של גמאל עבד אל-נאצר במצרים ואת תבוסת הלאומנות הפאן-ערבית. ישראל חלשה בעקבות המלחמה על שטח הגדול פי שלושה משטחה הקודם והכניסה תחת שלטונה יותר ממיליון פלסטינים, שחוו במקביל התחזקות של תודעתם הלאומית. השטח הכבוש העצים את האפשרויות הצבאיות והמדיניות של ישראל באזור: בעוד שהגדה המערבית העניקה לה עומק אסטרטגי, חצי-האי סיני ורמת הגולן נתפסו כקלפי מיקוח להסכם שלום עם מצרים וסוריה. עמדת מיקוח חזקה זו, לצד העליונות הצבאית של צה"ל, השפיעו בסופו של דבר על מדיניות החוץ הישראלית ועל הדינמיקה של שינוי הבריתות בתקופה שלאחר מלחמת ששת הימים.

הפוליטיקה הבינלאומית במזרח התיכון במהלך 1967 ולאחריה הושפעה משילוב של שיקולים כלכליים וחיפוש אחר שלום ויציבות, שמצדם הושפעו במידה רבה מהגיאוגרפיה הפוליטיקה של המלחמה הקרה. בתנאים אלה, אירופה התרחקה מישראל ואילו ארצות הברית התקרבה אליה, כשהיא מסמנת בכך את תחילתם של "היחסים המיוחדים". רמזים למגמה זו, שהעידה על סטייה מהאוריינטציה האסטרטגית של ישראל לעבר אירופה, הוצגו כבר במשבר שקדם למלחמת ששת הימים והתחזקו לאחר מכן. ניצני המדיניות האירופית אחרי 1967 נראו בביורו בהחלטות של צרפת ובריטניה במהלך המשבר: ערב סגירת מצרי טיראן על ידי נאצר, סירב נשיא צרפת, שארל דה-גול, להכיר בצעדיו של נשיא מצרים כהכרזת מלחמה וקרא לישראל להפגין איפוק.²¹ יתר על כן, בעוד איום המלחמה תלוי ועומד, החליטה צרפת לשנות את עמדתה האסטרטגית מול מדינות ערב וברית המועצות, בעיקר כדי לשמור על הקשרים הכלכליים הרחבים בין פריז לעולם הערבי. מנקודת מבט אסטרטגית, צרפת התכוונה לבסס את עצמה כ"מתווכת הוגנת" בהסכם המרובע אשר דה-גול חזה למזרח התיכון.²² התפרצותה של מלחמה ממשית או כל קרבה לישראל במהלכה היו, מבחינה זו, פוגעים באינטרסים הצרפתיים באזור.

Jean-Pierre Filiu, "France and the June 1967 War," in: *The 1967 Arab-Israeli War. 21 Origins and Consequences*, Wm. Roger Louis, Avi Shlaim (eds.) (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), pp. 247-263.

Gadi Heimann, "In Search of a Route to World Power: General de Gaulle, the Soviet Union and Israel in the Middle Eastern Crisis of 1967," *The International History Review*, Vol. 32 (1) (2010), pp. 69-88.

למסקנה דומה הגיעה גם בריטניה – השותפה השנייה בגודלה של ישראל באירופה. אך בניגוד לצרפת, לונדון ניסתה למנוע באופן פעיל את ההתנגשות הישראלית-ערבית ביוני 1967. עם סגירת מצרי טיראן, ניסה ראש ממשלתה, הרולד וילסון, ליזום כוח משימה ימי בינלאומי שיפרוץ את המצור ויבטיח את גישת ישראל לנמל אילת.²³ היוזמה לא זכתה לתמיכה רחבה באירופה או באמריקה, ובסופו של דבר נכשלה. לאחר המלחמה ראו בה מדינות ערב עדות לעמדתה הפרו-ישראלית של לונדון, והתעוררה אצלן תגובת נגד חריפה שכללה את ניתוק היחסים הדיפלומטיים בין כמה מדינות ערביות לבריטניה, משיכת כספים ערביים מבנקים בריטיים, סגירת תעלת סואץ לסחורות בריטיות ואמברגו נפט כללי נגד המערב.²⁴ הניצחון הישראלי במלחמת ששת הימים הנחית מכה על האינטרסים האירופיים, באופן שהכריח את אירופה לאמץ אסטרטגיה חדשה כלפי המזרח התיכון והוביל את בריטניה וצרפת, בשיתוף עם רוב מדינות אירופה, להתנתק פוליטית ואסטרטגית מישראל. הסיכון הכלכלי והעוצמה הצבאית הישראלית לא הותירו להן הרבה להרוויח ממערכת יחסים אסטרטגית הדוקה עם ישראל. אירופה קראה אז לשינוי מוחלט במצב החדש שנוצר, ובכלל זה להשגת הסכם שלום שיכלול היענות לתביעות הערביות.

כבר ב-21 ביוני 1967 הציגה בריטניה באו"ם את מדיניותה החדשה, שתבעה נסיגה ישראלית מהשטחים שנכבשו במלחמה ופתרון בעיית הפליטים הפלסטיניים, ודחתה את איחוד ירושלים תחת שלטון ישראלי.²⁵ צרפת הלכה בעקבות בריטניה והצביעה ב-6 ביולי בעד החלטה של האו"ם שהציעה יוגוסלביה, אשר קראה לנסיגת ישראל לקווי שביתת הנשק של 1949.²⁶ בריטניה וצרפת הבהירו כי הן רואות בישראל את התוקפן במלחמת ששת הימים. מה שראש ממשלת ישראל, גולדה מאיר, ראתה כ"בגידה" מצד מי שהיו בעבר ידידותיה ובעלות בריתה של ישראל, התממש בסופו של דבר במתן חסות בריטית להחלטת מועצת הביטחון 242 מנובמבר 1967, שקראה ל"נסיגה של כוחות צבא ישראליים משטחים שנכבשו בסכסוך האחרון", כנוסחה להשגת שלום במזרח התיכון.

התקופה שלאחר מלחמת ששת הימים סימנה את העמדה האירופית כלפי ישראל והסכסוך הישראלי-ערבי לעשורים הבאים. בעקבות האינטרס הכלכלי שהביא להתנתקות מישראל ב-1967, הכירו כמה מדינות אירופיות עד מהרה

Moshe Gat, "Britain and Israel Before and After the Six Day War, June 1967: From 23 Support to Hostility," *Contemporary British History*, Vol. 18 (1) (2004), p. 59.

Frank Brenchley, *Britain, the Six-Day War and its Aftermath* (London: I. B. Tauris, 24 2005), pp. 41-52.

Arieh Kochavi, "George Brown and British Policy towards Israel in the Aftermath 25 of the Six-day War," *Israel Studies*, Vol. 22 (1) (2017), p. 4.

Heimann, "In Search of a Route to World Power," p. 84. 26

גם ב"זכויות הלגיטימיות של העם הפלסטיני" כחלק ממדיניותו. בסופו של דבר, השאלה הפלסטינית הפכה לבעיה מרכזית שאיחדה בין מדיניות החוץ של מדינות הקהילה האירופית בשנות השבעים של המאה העשרים.²⁷ בשלב זה כבר הבינו מדינות אירופה את גבולות כוחן במזרח התיכון: הן היו ענק כלכלי, אך ננס פוליטי, גם מבחינת היחסים עם ישראל – זירה שבה העלייה הגדולה בסחר עם אירופה שולבה ברידה בחשיבות הפוליטית והאסטרטגית של היבשת. מרבית מכירות הנשק מאירופה לישראל הושעו באותה תקופה, והמשלוח של טנקי "צנטוריון" מבריטניה בסוף שנות השישים היה חריג נדיר.²⁸ למעשה, מכירת הטנקים שיקפה דווקא את התקררות היחסים בין לונדון לירושלים, ששיאם היה באמברגו נשק במהלך מלחמת יום הכיפורים שש שנים לאחר מכן. מערכת הטנקים הקלים מדגם "צנטוריון" הייתה בפועל פיצוי בלבד על הטנקים המשוכללים יותר מסוג "צ'יפטיין" שבריטניה סירבה לספק לישראל לאחר מלחמת ששת הימים, למרות בקשות חוזרות ונשנות. את המקור החדש לאמצעי לחימה מתוחכמים מצא צה"ל מעבר לאוקיינוס האטלנטי – בארצות הברית, שהגבירה מאז את מחויבותה לישראל.

אוסונומיה תמורת נשק: היחסים המיוחדים בין ישראל לארצות הברית לאחר מלחמת ששת הימים

קודם למלחמת ששת הימים נצמדה ארצות הברית למדיניות זהירה במזרח התיכון, מתוך כוונה להימנע מכול קרע עם מדינות ערב בשל תמיכה בישראל. לנוכח המתרחשות הגוברת בין ישראל למצרים באביב 1967, דחה ממשל ג'ונסון את בקשת ירושלים למשלוח נשק מואץ, פנה לדיפלומטיה כדי לפתור את המשבר (גם הרעיון של תוכנית המשט הבינלאומי עבר את וושינגטון), ובמילותיו של מזכיר המדינה דאז, וולטר רוסטו, הממשל האמריקאי ראה במכת מנע של ישראל "טעות חמורה מאוד".²⁹ ארצות הברית, שחששה מהתערבות סובייטית לטובת הערבים, הייתה להוטה למנוע כל עימות בין מעצמות העל במזרח התיכון. בעקבות זאת קרא

Roy Miller, *Inglorious Disarray: Europe, Israel and the Palestinians since 1967* 27 (Oxford: Oxford University Press, 2011), p. 54.

Simon C. Smith, "Centurions and Chieftains: Tank Sales and British Policy towards Israel in the Aftermath of the Six-Day War," *Contemporary British History*, Vol. 28 (2) (2014), pp. 219-239.

Michael B. Oren, *Six Days of War: June 1967 and the Making of the Modern Middle East* (New York: Presidio Press, 2002), p. 77.

הנשיא ג'ונסון לישראל להמתין להצלחת ניסיונותיה של הדיפלומטיה האמריקאית והזהיר כי "ישראל אינה לבד, אלא אם כן היא פועלת לבדה".³⁰ על רקע זה, בעוד צה"ל מתכונן למלחמה, דחתה ממשלת ישראל בראשותו של לוי אשכול יציאה לפעולה צבאית. זאת, מתוך רצון להבטיח מראש קבלת סיוע אמריקאי כאשר תחל מלחמה, וגם לאחריה. תפיסת החסות המעצמתית של בן-גוריון – עקרון יסוד בדוקטרינה הביטחונית הישראלית מאז מבצע סואץ – הועתקה, אם כן, ערב מלחמת ששת הימים מצרפת לארצות הברית. הדבר בישר את טיב היחסים שייכוננו בין ארצות הברית לישראל לאחר אותה מלחמה. "האור הצהוב" למתקפת מנע, שישראל קיבלה בסופו של דבר מווישנינגטון, לווה במחויבות אמריקאית מוגברת לביטחונה של ישראל לאחר המלחמה. מחויבות זו באה לידי ביטוי בשני מישורים: ניסיון לפתור את הסכסוך הישראלי-ערבי בתנאים שיינתנו מענה לצרכיה הביטחוניים של ישראל, והספקה צבאית חסרת תקדים. יצוין כי ההספקה האמריקאית לישראל התממשה רק לאחר שארצות הברית וברית המועצות לא הצליחו להגיע להסכם להגבלת נשק למזרח התיכון.³¹

הדינמיקה הגיאופוליטית של המלחמה הקרה חיזקה את הפער בין ישראל למדינות ערב לאחר מלחמת ששת הימים: בעוד שהחולשה הצבאית והפוליטית של הערבים תורגמה להשפעה סובייטית גוברת עליהם,³² ארצות הברית תמכה בעמדתה של ישראל וחתרה למלא תפקיד מרכזי בהשגת שלום במזרח התיכון. זמן קצר לאחר מלחמת ששת הימים הכריז ממשל ג'ונסון כי הגיעה העת להסדר קבע,³³ אך בניגוד לדרישות האירופיות והערביות-סובייטיות, נשיא ארצות הברית ראה בנסיגה ישראלית ללא תנאי לקווי 1949 מהלך שאינו "מתכון לשלום אלא לחידוש מעשי האיבה". מה שהיה נחוץ, לשיטתו של ג'ונסון, הם "גבולות מוכרים" שיספקו לישראל "ביטחון נגד טרור, נגד השמדה ונגד מלחמה".³⁴ עקרונות אלה התגבשו מאוחר יותר לנוסחה "שטחים תמורת שלום", שאפיינה את מעורבות ארצות הברית בתהליך השלום במזרח התיכון.

President Johnson quoted in William B. Quandt, *Decade of Decision: American Policy toward the Arab-Israeli Conflict, 1967-76* (Berkeley: University of California Press, 1977), pp. 53-54. 30

Dennis Ross, *Doomed to Succeed. The US-Israeli Relationship from Truman to Obama* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2016), p. 101. 31

Benny Morris, *Righteous Victims. A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-2001* (New York: Vintage Books, 2001), p. 344. 32

Charles D. Smith, "The United States and the 1967 War," in: *The 1967 Arab-Israeli War, Origins and Consequences*, pp. 179-185. 33

Speech by President Johnson on June 19th 1967, quoted in: Jacob Halabi, *US Foreign Policy in the Middle East. From Crises to Change* (New York: Routledge, 2016), p. 53. 34

עוד לפני הצבת השלום על סדר היום, הכיר ממשל ג'ונסון בצורך של ישראל לחזק את יכולותיה הצבאיות מול מדינות ערב, שצבאותיהן חומשו על ידי ברית המועצות לאחר המלחמה. כדי לבסס מחדש את מאזן הכוחות האוויריים, ציידה וושינגטון את צה"ל במאה מטוסי "סקיי הוק", ולמרות מחלוקות פנימיות הסכימה לספק לו גם מטוסי "פנטום" מתקדמים ב־1968.³⁵ העובדה שמטוסים אלה סופקו לישראל סימנה את המחויבות האמריקאית המוגברת לביטחונה ואת תחילת מעמדה של ארצות הברית כספקית הנשק העיקרית של צה"ל לאחר מלחמת ששת הימים. היחסים בין ישראל לארצות הברית הגיעו לממד אסטרטגי חדש רק לאחר שריצ'רד ניקסון נכנס לתפקידו כנשיא ארצות הברית ב־1969 והנרי קסינג'ר הפך לאחראי על מדיניות ארצות הברית במזרח התיכון, כחלק מתפקידו כיועץ לביטחון לאומי (ולאחר מכן כמזכיר המדינה). לעומת החלטותיו של ג'ונסון, שעדיין נצמדו לתבנית הישנה של מאזן כוחות במזרח התיכון ופיצוי לישראל על מכירת נשק אמריקאי לירדן, הסיוע של ניקסון לישראל נועד להשיג שתי מטרות: להגן על ההשפעה האמריקאית במזרח התיכון ולהביא לשלום באזור בתנאים ובחסות אמריקאיים. הממשל האמריקאי החדש הגיע למסקנה שרק ישראל חזקה יכולה לאלץ את מדינות ערב לשבת לשולחן המשא ומתן, וכי הסיכוי שישראל תסכים לויתורים יהיה גבוה יותר כשהיא תימצא בעמדת כוח ועליונות אסטרטגית.³⁶ בנוסף לכך, ארצות הברית האמינה כי שותפות ישראלית-אמריקאית חזקה תקדם את מטרותיה במזרח התיכון, שבו ישראל תשמש מעין מחסום מערבי נגד ההתפשטות הסובייטית.³⁷ כאשר צה"ל חסם את הכוחות הסוריים מלהתערב בירדן ולהפיל את בית המלוכה הפרו־מערבי ב־1970, הגדיר קסינג'ר את ישראל כ"בעלת ברית מזרח תיכונית" של ארצות הברית, דבר שהביא להגברת הספקת הנשק האמריקאית אליה.³⁸ האסטרטגיה האמריקאית לאחר מלחמת ששת הימים התבססה אפוא על ההנחה שציוד ישראל בנשק מתקדם פירושו יצירת התנאים לשלום, ובמקביל שיפור עמדתה של ארצות הברית מול ברית המועצות, וזאת בהתאם לדוקטרינת ניקסון. למרות הנחות אסטרטגיות אלו, הספקת החימוש האמריקאי לישראל לא הייתה בלתי מותנית; נהפוך הוא: בשנים שלאחר מלחמת ששת הימים, כאשר לרשות ישראל לא עמד מקור אחר של אמצעי לחימה, השתמשה ארצות הברית בטנקים, במטוסים ובתחמושת כדי להשפיע על המדיניות הישראלית באופן שנועד לקדם

David Rodman, "Phantom Fracas: The 1968 American Sale of F-4 Aircraft to Israel," 35 *Middle Eastern Studies*, Vol. 40 (6) (2004), pp. 130-144.

Henry Kissinger, *White House Years* (Boston: Little, Brown & Co., 1979), p. 371. 36

Shlaim, *The Iron Wall*, p. 309. 37

Yitzhak Rabin, *The Rabin Memoirs* (Boston: Little, Brown & Co., 1979), p. 189. 38

את האינטרסים האמריקאיים במזרח התיכון. המנוף של וושינגטון על ירושלים הלך וגדל, במקביל לצורך הישראלי בתמיכה צבאית, דיפלומטית וכלכלית.³⁹ הסביבה האסטרטגית החדשה שלאחר 1967 השפיעה גם על מדיניות החוץ והביטחון של ישראל. שלא כמו בשני העשורים הראשונים לקיומה של המדינה, כשהעוצמה הצבאית שלה טרם התבססה ובעלות בריתה באירופה לא גילו מחויבות מוחלטת כלפיה, עתה הייתה ההנהגה הישראלית מוכנה לוותר על מידה מסוימת של אוטונומיה לטובת חסות אמריקאית. בשנים שלאחר מכן הגבילה ארצות הברית את חופש הפעולה של צה"ל ודרשה מישראל לגלות גמישות מדינית כדי להגיע לשלום וליציבות באזור. כדי לסיים את מלחמת ההתשה ב־1970, ארצות הברית אף לחצה על ישראל לקבל את הסכם הפסקת האש עם מצרים, כשהיא מבטיחה סיוע צבאי ודיפלומטי בעתיד, אך מעכבת אותו סיוע עד שישראל תסכים לתנאיה.⁴⁰ ארצות הברית גם מנעה הספקת חימוש לישראל במלחמת יום הכיפורים, מתוך רצון להגביל את הצלחת צה"ל בשדה הקרב ולזכות באמינות בעולם הערבי. לטענתה, ניצחון ישראלי גורף, בדומה לניצחון ב־1967, יפגע בנכונותם של הישראלים והערבים להתפשר אחרי המלחמה, כאשר הראשונים יהיו מסונוורים מהצלחתם והאחרונים מושפעים מהשפלתם.⁴¹ כחלק מתפיסתה כי עליה להיות משכינת השלום במזרח התיכון, שיגרה ארצות הברית סיוע אווירי מסיבי לצה"ל רק בשלבי הסיום של מלחמת יום הכיפורים, כשהיא מזכירה בכך לישראל את תלותה בה ומראה לעולם הערבי כי וושינגטון ולא מוסקבה היא זו שיכולה לשמור על שלמות האזור וביטחונו.⁴² בסופו של דבר, אסטרטגיה זו הביאה למעורבות אמריקאית רבה יותר במזרח התיכון, שהתבטאה בין השאר בהסכמי הפרדת הכוחות שנחתמו בין ישראל למצרים ב־1975–1974, אשר סללו את הדרך להסכם השלום הישראלי-מצרי ב־1979. התשלום לישראל על ויתוריה בא לידי ביטוי בהספקת נשק אמריקאי ובתמיכה דיפלומטית של ארצות הברית בזירה הבינלאומית.

מסקנות

במהלך שנת 1967 חוותה מדינת ישראל ניתוק אסטרטגי מאירופה והתקרבות לארצות הברית, תהליך שבשנים שלאחר מכן התפתח ליחסי חסות הדוקים. לשינוי זה בבריתות הייתה השפעה כפולה על ביטחונה של ישראל: מצד אחד, ההספקה

Horowitz, "The Israeli Concept of National Security," pp. 32-36. 39

David Rodman, *Arms Transfers to Israel: The Strategic Logic Behind American Military Assistance* (Brighton: Sussex Academic Press, 2007), pp. 67-75. 40

שם, עמ' 76–83. 41

Arnon Gutfeld, Boaz Vanetik, "A Situation that Had to Be Manipulated": The American Airlift to Israel During the Yom Kippur War," *Middle Eastern Studies*, Vol. 52 (3) (2016), pp. 419-447. 42

השוטפת של נשק אמריקאי איכותי יצרה בהכרח מצב של עליונות של צה"ל על צבאות ערב, כאשר במקביל מחויבותה של ארצות הברית לביטחון ישראל סוככה עליה בחזית הדיפלומטית; מצד שני, התלות הגוברת של ישראל בארצות הברית הגבירה את השפעתה של וושינגטון על מדיניות החוץ והביטחון הישראלית בשנים שלאחר 1967. עסקה זו של "ביטחון תמורת אוטונומיה" סיפקה לישראל נשק, כסף וסיוע דיפלומטי, אך עלתה לה במחיר של תלות צבאית ופוליטית ואפשרה לארצות הברית לקדם את האינטרסים הלאומיים שלה במזרח התיכון.⁴³

נכון יהיה לראות בשינוי זה בסביבה האסטרטגית של ישראל פחות עניין של החלטה מכוונת מצד ההנהגה הישראלית, ויותר תוצאה של ההערכה האסטרטגית המחודשת שביצעה הקהילה הבינלאומית בעקבות מלחמת ששת הימים: ארצות הברית הכירה בכך שישראל חזקה היא נכס אסטרטגי לבלמת ההתפשטות הסובייטית ולקידום היציבות האזורית; מדינות אירופה, לעומת זאת, ראו בישראל נטל על קשריהן הכלכליים החיוניים בעולם הערבי. שתי הגישות כלפי ישראל לאחר 1967 השתקפו במדיניות כלפי השטחים שנכבשו על ידיה במהלך המלחמה: ארצות הברית אימצה את הנוסחה "שטחים תמורת שלום", ואילו מדינות אירופה תבעו נסיגה ישראלית חד-צדדית לגבולות 1967 כדרך לסיום הסכסוך הישראלי-ערבי. חמישים שנה לאחר מלחמת ששת הימים, האוריינטציה האסטרטגית של ישראל עדיין נצמדת לדפוסים שהתגבשו מתוך אבק מלחמת ששת הימים, במסגרתם ארצות הברית היא הגורם הדומיננטי ביחסים האסטרטגיים של ישראל ולא אירופה.

Rodman, *Defense and Diplomacy in Israel's National Security Experience*, p. 83. 43